

Příručka pro užívání genderově senzitivního jazyka v komunikaci TA ČR

Pro koho je příručka určena?

Účelem této příručky je poskytnout návod k tomu, jak učinit komunikaci uvnitř kanceláře TA ČR i navenek zdvořilou a příjemnou vůči ženám i mužům. Příručka slouží těm, kteří se rozhodnou vyjadřovat a tím uznávat podíl žen na akademických, výzkumných a inovačních činnostech. Doporučení nejsou závazná, jejich aplikace je ponechána na individuálním rozhodnutí. Předsednictvo TA ČR nicméně žádá u užívání těchto principů ve všech dokumentech kanceláře.

V čem spočívá genderová kultura projevu?

Genderová kultura projevu spočívá v označování nebo oslovování osob tak, aby byl jazykově zviditelněn podíl žen, a to především v oblasti výzkumu, vývoje a inovací.

Z jakého důvodu?

Průzkumy ukazují, že ženy mívají v akademickém, výzkumném či inovačním prostoru nižší zastoupení a postavení než muži. Na genderové a jiné segregaci se může podílet i jazyk, neboť je odrazem aktuálního stavu, který upevňuje. Jeho citlivější používání tak může přispět k odstranění kulturních stereotypů nebo nezamýšlené diskriminace určité skupiny osob. Předsednictvo TA ČR přijalo v roce 2015 Genderovou politiku, čímž se přihlásilo k principům rovných šancí ve výzkumu, vývoji a inovacích. V souladu s touto politikou by se měly rovné šance žen a mužů ve výzkumu, vývoji a inovacích stejnoměrně odrážet v orální, psané nebo vizuální formě komunikace.

Sedm příležitostí pro využívání genderově senzitivního jazyka:

1. Tam kde je to možné, nevyužívat pouze generické maskulinum

Mužský rod je v českém jazyce považován za zástupný, což znamená, že může označovat ženy, aniž by docházelo k nedorozumění. Např. výraz „člen rady programu“ vyjadřuje jak člena, tak členku. Takové „zneviditelnování“ žen ale může přispívat k jejich znevýhodnění, a proto není dobré jazyk v tomto ohledu podceňovat. Běžně např. slýcháme, že inovace vynalézají výzkumníci, nastupující generaci učí profesori nebo že návrhy projektů podávají žadatelé. Je ale vhodné, aby se mluvilo a psalo o vědkyních, profesorkách, ale i hodnotitelkách, žadatelkách, účastnicích projektů, koordinátorkách, organizátorkách, ředitelkách firem apod. V zemích s rozvinutou generovou kulturou bývalo generické maskulinum řešeno v preambuli oficiálních dokumentů prohlášením, že pod veškerými generickými maskuliny v následujícím textu je nutno vnímat i jejich ženské tvary. Od této praxe se ale již upouští a přechází se ke zdvojování.

2. Zviditelnění méně zastoupené skupiny: „hledáme hodnotitelky a hodnotitele“

Zdvojované tvary (naši zaměstnanci a zaměstnankyně, členky a členové výzkumného týmu atd.) není nutné v textu často opakovat. Nicméně v některých větech, jako například „Mezi nejúspěšnější žadatele patří techničtí inženýři – manažeři řady výzkumných projektů“, zazní generické maskulinum dvakrát. Abychom uznali, že nejen žadatelé, nýbrž také žadatelky mají patřičné vzdělání a zkušenosti, je vhodné větu upravit. Nejjednodušším řešením je formulace: „Mezi nejúspěšnější žadatele patří techničtí inženýři – manažeři a manažerky řady výzkumných projektů“. Obdobně tomu bude v případě, že zjistíme nevyrovnané genderové složení např. v řešení projektů nebo v hodnotících komisích a poolech. V tom případě je důležité při veřejných soutěžích nebo nábořech oslovit méně zastoupenou část osob jejím přímým oslovením: „TA ČR vyzývá hodnotitelky a hodnotitele k zaslání životopisů...“ nebo „řešitelky a řešitelé projektů odpovídají za...“. V případě tiskových zpráv či oznámení je vhodné namísto „zájemci o seminář se mohou hlásit zde“ použít „všichni zájemci o seminář...“ nebo ještě lépe „zájemkyně a zájemci o seminář...“. Rovněž i vizuální forma komunikace (obrazový materiál tiskových zpráv, doprovodné fotografie publikací, grafika apod.) může přispět k odstranění či alespoň zmírnění stereotypizace rolí žen a mužů, resp. dalších skupin společnosti.

3. „Ti vyučující“ namísto „ti učitelé“

Dokument MŠMT „Kultura genderově vyváženého vyjadřování“ dále konstatuje, že některé jazykové alternativy rodovou nevyváženost nemohou odstranit zcela, nýbrž jen zmírnit. Např. koncovky sloves ve větě „vyučující diskutovali“ se podle gramatických pravidel řídí předností maskulina (mají tedy koncovku měkkého „i“). I přesto dosáhneme příznivějšího klimatu pro jazykové zviditelnění žen, než kdybychom užili „učitelé diskutovali“.

4. Využití množného čísla „žadatel – žadatelé“

Podobným způsobem může pomoci zmírnit nerovnosti převedení názvů osob do množného čísla. Věta „úspěšný žadatel předloží“ vyvolává představu muže-žadatele než věta „úspěšní žadatelé předloží“.

5. Nábor nových „kolegyň a kolegů“ bez lomítek

Zdvojování tvarů je patřičné i v rámci chodu kanceláře a především směrem k veřejnosti. Současná praxe již často oba tvary používá, nicméně se nedoporučuje užívat lomítka „hledáme kolegu/gyni“. V případě výběrového řízení je vhodné oba tvary vypsát „hledáme novou kolegyni nebo nového kolegu“. V zemích západní Evropy (např. Německo) jsou vypsána výběrová řízení doprovázena prohlášeními, které vybízejí podrepresentované pohlaví k účasti na výběrovém řízení. Nadto se často v inzerci oznamuje, že při setkání dvou kandidátů rovných kvalit bude dána přednost ženě (to vše v souladu s nálezem příslušných ústavních soudů, které konstatují, že v případě nižšího zastoupení jednoho pohlaví lze v případě rovných kvalit klauzuli formulovat ve prospěch pohlaví podrepresentovaného a nejedná se tak o diskriminaci). Existují však situace, kdy zdvojování není bezpodmínečně nutné (např. v textech zákonů, interních předpisů si lze vystačit např. s „bakalář/ka“, „doktor/ka“ apod.).

6. Nahrazování výrazu „žena“ označením dle odbornosti

Výraz žena označuje pohlavnost. V genderově senzitivní mluvě ale není důležité upozorňovat na pohlavnost, ale na prestiž. Místo „Ženy zaměstnané v TA ČR využívají firemní školku“ tedy raději použijeme „Zaměstnankyně TA ČR využívají“, případně ještě lépe: „Zaměstnanci a zaměstnankyně TA ČR využívají“. Dále je doporučeno upřesnit kvalifikaci nebo pozici podle konkrétního kontextu (analytička, referentka, ředitelka apod.). Pakliže je v písemném i mluveném projevu zdvojování využíváno, doporučuje se na prvním místě užívat ženského tvaru, pak mužského „kolegyně a kolegové“ nebo „profesorky a profesori“ apod.

7. Přechýlit tvar tam, kde se jedná o konkrétní ženu

Společenský a odborný přínos žen lze zviditelnit přechýlením tvarů osob a profesí všude tam, kde se jedná o konkrétní ženu: „A nyní vám představím koordinátorku projektu, paní ...“, nikoli tedy „...koordinátora projektu, paní ...“. Stejně tak tisková zpráva začínající slovy „Zástupci ministerstva představili“ nebude odpovídat skutečnosti, když přijely prezentovat nejnovější strategický materiál samé ženy.

Jazyk se neustále vyvíjí. Odráží nejen hodnoty organizace, ale i uspořádání společnosti. Jazyk by měl učinit komunikaci zdvořilou a příjemnou vůči ženám i mužům, a to i s ohledem na zachování srozumitelnosti výpovědi. Technologická agentura České republiky se hlásí ke svému dílu odpovědnosti za kultivaci prostředí výzkumu, vývoje a inovací pro podporu všech talentů bez ohledu na věk, pohlaví, náboženské vyznání, sexuální orientaci nebo původ. Zviditelněním výzkumnic, odborných asistentek, profesorek, děkanek, ale i uchazeček nebo hodnotitelek v textu či mluvě můžeme nejen přispět k nastolení nové kultury v akademickém a výzkumném prostoru, ale i podpořit principy odpovědnosti a genderové dimenze ve výzkumu a inovacích.

Zdroje: Tato příručka vychází z doporučení formulovaných v publikaci MŠMT „Kultura genderově vyváženého vyjadřování“ autorek Jany Valdové, Blanky Knotkové-Čapkové a Pavly Paclíkové a je doplněna výstupy publikace vydané Sociologickým ústavem, AV ČR „Právní aspekty postavení žen a mužů ve vysokoškolském prostředí a ve veřejných výzkumných institucích v České republice“ autorky Pavly Špondrové.